

адміністративної системи будь-який «збій» у котрійсь з її ланок, особливо на рівні області, загрожував втратою контролю над військово-політичною та економічною ситуацією в краї. Вся відповідальність за стан справ у Волинській області була покладена на першого секретаря обкому та його безпосереднє оточення, тому він з об'єктивних причин не завжди міг залишити межі області, особливо в найбільш відповідальні періоди: посівна, жнива, розгортання чергової «антибандерівської» кампанії тощо.

Таким чином, партійна номенклатура Волинської області в 1944-1945 роках перебувала на стадії свого формування. Основним джерелом поповнення керівних кадрів регіону були відряджувані за рознарядкою ЦК КП(б)У спеціалісти зі східних, південних та центральних областей УРСР, або ж з інших республік СРСР. Партійні посади середнього рівня районної ланки могли обіймати колишні партизани, чи демобілізовані бійці Червоної армії. Найвищі посадові особи Волинського обкому (перший і другий секретар КП(б)У), як і переважна більшість перших секретарів райкомів партії, мали за плечима середню освіту та незначний досвід керівної роботи. Середній вік цих функціонерів, як правило, не перевищував 35-45 років. Спосіб підбору та розстановки керівних кадрів області дає підстави для висновку, що відновлення радянської влади тут відбувалося не з ініціативи місцевого населення, а шляхом експорту із ззовні. Красномовним підтвердженням чого слугує факт повної відсутності в 1944-1945 рр. представників місцевого населення серед вищої партійної еліти Волині.

Джерела та література

1. Яцков В.А. Организация работы с номенклатурой партийных комитетов / В.А. Яцков // Проблемы партийного и государственного строительства. – Вып. 2. – М.: Мысль, 1982. – С.131-142.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.45, спр.217.
3. ЦДАГО України, ф.1, оп.45, спр.216.
4. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф.П-1, оп.2, спр.9.
5. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944-1948 рр.: регіональні особливості / Т. Першина // Сторінки воєнної історії України. Збірник наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2009. – Випуск 12. – С.299-312.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп.45, спр.570.
7. ДАВО, ф.П-1, оп.2, спр.20.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.45, спр.570.
9. ДАВО, ф.П-1, оп.1, спр.35.
10. ДАВО, ф.П-1, оп.3, спр.605.
11. ЦДАГО, ф.1, оп.1, спр.1117.
12. Сеньків М. Західноукраїнське село: деякі аспекти кадрової політики тоталітарного режиму (1944-1953 рр.) / М.Сеньків // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XI-XII. – Дрогобич: Коло, 2008. – С.401-411.
13. ДАВО, ф.П-1, оп.2, спр.9.
14. Кожукало І. Комуністична партія – організатор соціалістичного змагання на Україні в 1946-1952 рр. (матеріали «круглого столу» «До нових висот у соціалістичному змаганні») / І.П. Кожукало // Український історичний журнал. – 1985. – №6. – С.50-55.
15. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.6.
16. ЦДАГО України, ф.231, оп.1, спр.13.

Стародубець Г. Н. Партийная номенклатура Волинской области в 1944-1945 годах

В статье анализируется партийная номенклатура Волинской области 1944-1945 годов по таким параметрам как: образование, опыт работы, национальность, моральные качества. Определены основные источники пополнения номенклатурных должностей, способы и формы повышения их профессиональной квалификации.

Ключевые слова: Волинская область, советская власть, Западная Украина, партноменклатура.

Starodubets G. M. The party nomenclature in the Volyn region in 1944-1945 years

Party nomenclature of Volyn region in 1944-1945 is analyzed in the article on such criteria as education, work experience, nationality, general morality. Main sources of the replenishment of nomenclature positions, the ways and forms of increasing of their professional qualification are determined.

Keywords: Volyn region, the Soviet power, Western Ukraine, party nomenclature.

УДК 94(477.83/.86)“1944/1947”

М. В. Сеньків

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1944 – 1947 рр.)

У статті висвітлено процес відновлення радянської влади на західноукраїнських землях за допомогою війська, репресивних структур та створення соціально-політичних передумов для суцільної колективізації. Показано, що депортації, масові арешти, знищення греко-католицької церкви, адміністративне обмеження одноосібного землеволодіння, економічні важелі і т.п. формували ті реалії, які давали селянину тільки один шлях – всупереч своїй волі йти до колгоспу.

Ключові слова: західноукраїнське село, депортації, формування УПА, греко-католицька церква, пересельницька політика, репресії, сільський актив.

У післявоєнний період за допомогою репресивних дій тоталітарний режим СРСР насадив радянську систему у західному регіоні України. За роки її незалежності опубліковані праці І.Біласа [1], Б.Яроша [2], Ю.Киричука [3], О.Ленартовича [4], А.Русначенка [5], А.Кентія [6], В.Барана [7], колективна монографія «Історія українського селянства» [8] та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси 40 – поч. 50-х рр. XX ст. у західному регіоні України. Зокрема, О.Ленартович у монографії „Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр.” показує складний процес насадження нової системи господарювання на селі. Ю.Киричук у „Нарисах історії українського національно-визвольного руху 40-50-х рр. XX ст.” аналізує боротьбу ОУН-УПА проти комунізації краю. Б.Ярош у розвідці „Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років XX ст.” досліджує перебіг утвердження антигуманних засад влади. А.Русначенко у книзі «Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках» розкриває боротьбу українського, білоруського та прибалтійських народів проти тоталітарного режиму. Однак підготовка радянським режимом суцільної колективізації західноукраїнського села розкрита в них побіжно. У статті зроблена спроба з нових концептуальних підходів розкрити соціально-політичні передумови суцільної колективізації західноукраїнського села у 1944 – 1947 рр.

Улітку – восени 1944 р. Червона армія звільнила західноукраїнські землі від фашистів. Відновлювана радянська система управління спиралася на репресивно-каральні органи. У зв'язку з тим запроваджувався новий адміністративно-територіальний поділ. У всіх областях створювалися невеличкі райони з розгалуженою сіткою партійного апарату та силових структур. Близькість того чи іншого населеного пункту до райцентру, в якому обов'язково був військовий гарнізон та осередок НКВС, давала можливість радянській владі розкручувати на повну силу боротьбу з національно-визвольним рухом.

Утвердження радянської репресивно-каральної системи було однією з найважливіших соціально-політичних передумов суцільної колективізації. Діяльність відновлених органів влади, у першу чергу, підпорядковувалася боротьбі проти збройних формувань ОУН-УПА, які чинили відчайдушний опір тоталітарному режиму, його соціально-економічним експериментам. Не придушивши національно-визвольний рух, більшовицька влада не спроможна була перейти до суцільної колективізації села, в якому проживала абсолютна більшість населення краю. У свою чергу колективізація виступала інструментом знищення визвольного руху і утвердження соціально-економічної бази комуністичного тоталітаризму.

Восени 1944 р. збройна боротьба ОУН-УПА на теренах Західної України мала надзвичайно активний характер. Радянській владі дуже важко давались заходи щодо ліквідації визвольного руху. Це пояснювалось тим, що саме на цей час збройні формування УПА з погляду оснащення і вишколу досягли "піку" своєї боєздатності [9,с.163].

За розпорядженням Лаврентія Берії влітку 1944 року у західних областях було зосереджено понад 26 тис. солдат внутрішніх військ. Тільки на Львівщині діяли 4 бригади та кінний полк НКВС. Наприкінці 1944 р. у Західній Україні було близько 200 тис. солдат внутрішніх військ та винищувальних частин [10,с.82]. Від грудня 1944 р. до червня 1945 р. було здійснено 3 величезні каральні операції проти головних угруповань УПА силами кількох дивізій за підтримки артилерії, танків і авіації.

Керували цим процесом партійні органи. “Ми заспокоїлись, – дорікав підлеглим 1945 р. секретар Львівського обкому І.Грушецький, – у лютому було убито 496, у березні – 326, а в серпні тільки 29. У Винниківському районі за останній місяць арештовано двох і ні одного не вбито, у Кам'яно-Бузькому – вбито одного, у Щирецькому – не заарештовано, не вбито жодного” [11, с.320,321].

10 січня 1945 року ЦК КП(б)У ухвалив постанову „Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України”. ЦК КП(б)У визначив термін 15 травня 1945 року як остаточну дату ліквідації національно-визвольного руху в західних областях України. Обкоми повинні були щоденно звітувати ЦК скільки вояків і підпільників було вбито і заарештовано. Однак партійні керівники зображували бажане за реальне. Спротив озброєного народу тривав. Для виправдання неспроможності одним ударом подолати повстанський рух влада придумала трюк: від 1946 р. у партійних документах почали вживати поняття „залишки українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”.

Тим часом репресії наростали. Від 1 грудня 1945 року до 10 лютого 1946 року проти ОУН і УПА було проведено 15562 операцій, внаслідок яких знищено понад 4,2 тис. повстанців і підпільників, захоплено в полон і затримано понад 9,4 тис. причетних до ОУН і УПА, ліквідовано 130 збройних формувань [10,с.86].

З березня 1947 р. секретаріат ЦК КП(б)У очолив Л.Каганович. 23 квітня 1947 р. він провів у Львові нараду секретарів обкомів, начальників управлінь МДБ, на якій вимагав посилити репресії. Передбачалося із західних областей України депортувати 20 тис. сімей для роботи на рудниках. План був перевиконаний, у рудну промисловість скеровано 31380 родин або 60814 осіб [12,с.335].

Репресії тоталітарного режиму щодо учасників національно-визвольної боротьби викликали адекватні дії УПА. Протягом 1945 р. загони УПА здійснили понад три тисячі збройних акцій: напади на низові радянські політичні і каральні структури, господарські об'єкти, залізничні станції, колії, телефонне сполучення, державні торговельні заклади, райцентри з метою визволення схоплених вояків УПА, активістів ОУН, сімей, призначених на виселення. На Львівщині було вбито близько 5 тис. енкаведистів, бійців винищувальних частин, партійних, комсомольських і радянських функціонерів [10,с.86]. Радянські органи, по суті, існували лише в містах та містечках. На селі трималася незрима, але цупка влада ОУН-УПА.

Нарком внутрішніх справ УРСР В.Рясний зазначав, що протягом 1944-1945 рр. унаслідок близько 40 тис. операцій було вбито 103 тис. і арештовано 125 тис. повстанців, виявлено 83 тис. осіб, які ухилялися від військової мобілізації [11,с.315].

У січні-лютому 1945 р. здійснювалися масові облави у Бібрському Бродівському, Радехівському, Сокальському районах на Львівщині, Галицькому, Бурштинському і Войнилівському на Станіславщині, Меденицькому на Дрогобиччині. Ці акції проводилися під безпосереднім контролем Микити Хрущова.

Так радянсько-партійні органи прагнули не тільки знешкодити збройний опір ОУН-УПА, а й залякати репресіями населення, особливо селян, які чинили опір колективізації. Тому окремі села проголошувались "бандитськими" чи "бандерівськими", прилюдно страчували повстанців, спалювали лісові масиви тощо. 9 – 11 січня 1945 р. у мм. Дрогобичі і Стрию на людних місцях перед очима тисяч зігнаних людей було повішено 6 українських підпільників. У м. Чорткові прилюдно розстріляно підрайонного провідника ОУН В.Дедіва. У Стаславській області прилюдно страчено через повішення 28 осіб [10,с.83].

Було запроваджено комендантський час. У вечірні години селянам заборонялось зачиняти шторами вікна, вільно пересуватись з одного населеного пункту в інший. Залишати в хаті на ніч сторонніх осіб без дозволу сільради. На кожних два села призначався дільничний міліціонер.

У селах і хуторах уповноважені дільничі та десятихацькі контролювали поведінку селян, виявляли лояльних. Для виявлення підпільників та повстанців 1945 р. було проведено перепис населення, щоб з'ясувати місце знаходження кожного мешканця. У Дрогобицькій області виявлено 334 нелегали, в Чернівецькій – 4022, у Волинській – 7585. Вони поповнили велетенську армію спецпоселенців [13,с.101].

Наприкінці війни широкого розмаху набрала примусова мобілізація селян у Червону армію та збору коштів на будівництво танкових колон, літаків тощо. Селяни не бажали воювати за тоталітарний режим, тому чинили мобілізації впертий опір, що виразилося у масовому дезертирстві, втечах селян до лісу і приєднанні до загонів УПА. У доповідній записці секретаря Станіславського обкому КП(б)У М.Слоня вказувалося: „В Жовтневому районі, не дивлячись на використання зброї, мобілізація проходила погано – все населення до 50-ти років втікало в ліс і зовсім не з'являлося в райвоенкомат” [14,с.122].

Під час таких акцій села потерпали від жорстоких насильств, вбивств та бешкетів. 28 червня 1944 р. у результаті мобілізаційної акції у с. Грабовець Богородчанського району Станіславської області було спалено 300 господарств, убито 86 українців, голову сільради, арештовано 70 осіб. Колони призовників скоріше нагадували військовополонених. Вони рухались до місць відправки під конвоєм і були взяті під час облав. Їх відправляли на фронт найчастіше без будь-якої військової підготовки, тому смертність таких призовників була надзвичайно високою.

Методами характерними для тоталітарної системи здійснювався збір коштів на будівництво танкових колон, літаків тощо. Мешканці Тернопільської області змушені були внести на будівництво танкової колони "Молодь Тернопільщини" близько 30 млн. крб. Жителі Львівщини "добровільно" здали на будівництво танкової колони "Радянська Львівщина" і авіаескадрильї "Радянський Львів" понад 20 млн. крб. Кошти населення були вкладені також у танкові колони "Радянська Ровенщина", "Від трудящих Станіславщини", авіаескадрильї "Ватутін", "Вільна Дрогобиччина" та інші [15,с.72]. Все це викликало в селян злобу і ненависть до радянської влади.

Партійне, радянське керівництво неодноразово зверталось до учасників національно-визвольної боротьби припинити опір та скласти зброю. Тим, хто прийде з повинною, обіцяли не тільки "захист" радянського закону, але й силоміць їх не втягувати до колгоспу. Проте вимоги таких звернень не спрацьовували. І у першу чергу із-за того, що вони зовсім не враховували мети українського визвольного руху. Крім того, оунівська Служба Безпеки жорстоко карала тих, хто йшов на контакти з органами радянської влади.

Прискоренню колективізації підпорядкувалася і пересельницька акція, яку здійснило радянське та польське керівництво у 1944-1947 роках. Усвідомлюючи неминучість втрати Західної України після завершення війни, шовіністичні сили Польщі докладали всіх зусиль, щоб у нових обставинах створити однонаціональну польську державу за рахунок депортації українців з Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини [16,с.15]. А сталінське керівництво цією широкомасштабною акцією хотіло знищити соціальну і матеріальну базу ОУН-УПА та створити "санітарний кордон". З цією ж метою Західна Україна очищалася від поляків, масові репресії проти яких було проведено ще 1939-1941 роках.

Плани обох сторін були чітко сплановані і скоординовані. 9 вересня 1944 р. між урядом Радянської України та Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) підписано угоду "Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території України" [17,с.287-293]. Саме вона відкрила "зелене світло" злочинним діям радянської і польської влади.

З вересня 1944 по серпень 1945 р. відбувалося добровільне переселення. У цей період по селах почали свою роботу пересельницькі комісії, створені представниками УРСР та Польщі, які проводили агітацію за переселення. Проте місцеві жителі не поспішали залишити нажиті місця та зароблене важкою працею майно, крім того, вони боялися колективізації та сталінських репресій. Тому в русло добровільності переселення потрапляли переважно люди, господарства яких були знищені війною, малозабезпечені [18,с.435].

Але поруч з тим, з самого початку, було і протилежне. З моменту відновлення польської адміністрації в Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині активізувалися антиукраїнські акції. Формування Армії Крайової (АК) спалювали і знищували десятки сіл, гинули тисячі ні в чому не винних людей. Протягом першої половини 1944 р. тільки в Грубешівському повіті на Холмщині було спалено 52 села та замордовано понад 4 тис. селян [17,с.246].

До травня 1945 р. із Закерзоння в Україну переселилося лише 81 тис. осіб. Більшість українців Закерзоння рішуче відмовилась залишити рідну землю, насиджені місця. Темпи переселення на початку 1945 р. різко зменшилися. Відтак польська влада розкрутила нечуваний терор. Свавільля і знущання

посилювалися. За допомогою війська, поліції, служби безпеки, шовіністичних загонів, Армії Крайової польський режим перетворив переселення у геноцид проти українського народу Закарпаття [19,с.173].

За цих умов українці Закарпаття, врешті як і керівництво УПА та підпілля ОУН, зверталися до польської громадськості, політичних та військових чиновників із закликом припинити взаємну ворожнечу, яка була корисною тільки ворогам двох народів, стати на засади визнання права кожного народу на самовизначення, національну і державну незалежність.

У зверненні українських громадських і церковних організацій Холмщини і Підляшшя підкреслювалося: “Страшні, трагічні події, що ріками крові й полум’я пожеж заливають многострадальну Холмсько-Підляську землю продовж останнього часу, змушують нас, пастирів і світських людей, яких доля поставила на чолі організованого українського життя на цій землі, піднести свій голос протесту перед цілим культурним світом, а передусім перед людьми доброї волі (братніх по крові, а також в історії з’єднаних) народів українського і польського – голос порушеного сумління людського, голос обуреного розуму і почуття, голос розпачливого протесту й останньої перестороги для тих, що в засліпленні своєму роблять братовбивчу кайнову роботу на нашій землі” [17,с.242].

Водночас керівництво ОУН-УПА повело переговори з Армією Крайовою, щоб налагодити співробітництво у боротьбі проти спільних ворогів українського та польського народів. Відомо, що на завершальному етапі Другої світової війни, особливо після того, як на всій території України була відновлена радянська влада, відбувалася кардинальна зміна політики ОУН. Йшлося не тільки про загальну демократизацію її програми та організаційних засад, а й про концептуальне переосмислення шляхів досягнення кінцевої мети – здобути незалежну соборну українську державу. ОУН вважала, що після завершення війни український народ зможе реалізувати свою національну ідею у процесі здійснення “антибільшовицької революції”, в якій будуть брати участь всі поневолені радянською імперією народи, в т.ч. й залежні від неї країни Східної Європи. Саме в такому контексті велися переговори між УПА і АК. Однак вони не принесли бажаних результатів, бо поляки вимагали кордону по Збручу та Горині.

Радянське керівництво прагнуло не допустити поселення українців з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя та Холмщини в західному регіоні України, де вирувала національно-визвольна боротьба. 1 листопада 1944 р. Микита Хрущов у листі до Йосипа Сталіна повідомив, що з 87700 українських родин 69000 передбачається скерувати у східні та південні області України і тільки 18264 – у західні [17,с.397,399,408]. Тому в партійних документах настійно утверджувалася думка, нібито українці з Закарпаття виявляють бажання поселитися переважно в південних та східних теренах України. Задум був далекосяжний: розчинити їх у зрусифікованому середовищі та політично знешкодити. У цьому ж таки контексті представники влади нав’язували виселенню українцям ідею неминучого вступу в колгоспи та безперспективність одноосібної форми господарювання.

У відповідь розпочалися відплатні акції УПА, повстанці посилили бойові дії. Вони нападали на каральні військові частини, поліцейські, спецслужбівські осередки, пересильницькі пункти, руйнували транспортну мережу, розганяли конвої, що супроводжували виселенців до залізничних станцій, спалювали села.

Формування УПА розгорнули серед українців широку агітацію проти пересельницької акції. “Українці Холмщини, – вказувалося у зверненні УПА, – це ваша прадідівська земля, вона зрошена кров’ю ваших предків і вистелена їхнім трупом. За цю землю боролися українські хоробрі полководці та князі, на цій землі має свою столицю в місті Холмі король Данило. За цю ж саму Холмщину загинуло вже й тепер стільки людей. Пригадайте собі добре те, що діялося недавно, де ж ваші сини? Підійть на кладовище – побачите там їх свіжі могили. Ці зарослі могилки все вам розкажуть, вони тихо шептатимуть до вашого серця “тато, мамо, сестро, чому ти нас кидаєш, хто завітчає наші могилки, якщо вас тут не буде”. Напевно, коли почуєте їх голос, то не покинете вже своєї рідної землі, а будете її боронити, в крайності віддасте своє життя на жертівнику Батьківщини” [20, арк.245,246].

Виселення українців з Польщі до Радянської України затягнулось до літа 1946 р., але так і не було завершено повністю. Всього було депортовано 482 тис., в т.ч. 63 відсотки у західні і 33 у східні області України [19,с.173;20,арк.23].

Однак в Закарпатті залишалося ще багато українців, польська комуністична влада із санкції сталінського режиму у квітні - липні 1947 р. провела операцію “Вісла”. Формальним приводом для початку цієї репресивної акції стала загибель у березні 1947 р. у бою з формуваннями УПА заступника міністра оборони Польщі К.Сверчевського. Одразу після цієї події польським керівництвом було прийнято рішення про виселення українців і членів змішаних українсько-польських сімей з Посяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя і поселення їх у повернутих Польщі від Німеччини західних та північних землях з обов’язковим розпорощенням серед польського населення.

17 тисяч солдат, поліцаїв і агентів служби безпеки силоміць депортували від 145 до 160 тис. українців Закарпатського краю і розпоростили їх на “землях одзисканих” [16,с.25]. Українців розселили невеличкими групами на території 9 воєводств і 71 повіту. У Щецинському воєводстві українці складали 11 відсотка від усього населення, Вроцлавському -5,9, Гданському -4,7, Познанському -3,7 відсотка [12,с.334].

Згідно з радянсько-польською угодою від 9 вересня 1944 р. розпочалося переселення із Західної України до Польщі поляків, а також євреїв – колишніх польських громадян. Багато поляків не виявляло бажання евакуюватися з СРСР у Польщу. Частина з них під впливом польського еміграційного уряду в Лондоні надіялась на повернення західноукраїнських земель до Польщі. Не поодинокі були факти, коли поляки своєю відмовою виїхати у Польщу обґрунтовували важкими там умовами для життя, а також незадовільним ставленням до переселенців з України. Однак до 1 вересня 1946 р. було переселено 272544 родини, або 789982 особи [21,арк.191-192].

Таким чином, в результаті злочинної акції радянської і польської влади було тотально виселено зі споконвічних українських земель одну із найбільш національно свідому гілку українського народу. Все це значно послабило визвольний рух українців, який мав антиколгоспну спрямованість.

Тоталітарний режим нарощував потуги, тому командувач УПА генерал Р.Шухевич наприкінці 1946 р. отримав від Української Головної Визвольної Ради директиву про докорінну реорганізацію повстанчої армії. У зв'язку з тим, що сподівання на американо-радянську війну не справдилися, частина армії демобілізувалася, а решта відправлена на Захід.

Учасниками цієї боротьби були не тільки вчорашні вояки УПА, але й добровольці-підпільники, молодь, особливо студентство та селяни. Підтримувала їх греко-католицька церква, яка мала значний вплив на селянство. Тому радянська влада будь-що прагнула її знищити.

Українська греко-католицька церква (УГКЦ) нараховувала 4440 храмів, мала власну духовну академію, п'ять семінарій, дві школи, 127 монастирів. У церкві, яку очолював митрополит, служило 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів, 1090 ченців, 540 семінаристів. УГКЦ видавала щотижневі газети, шість часописів [12, с.331].

Вона була національною, активно підтримувала повстанський рух. 1 листопада 1944 р. помер митрополит Андрей Шептицький, і це стало сигналом для наступу проти УГКЦ. Весною 1945 р. у Львові, Станіславі, Тернополі арештовано провідних представників греко-католицького духовенства, серед них – митрополита Й.Сліпого, єпископів М.Будку, М.Чарнецького, Г.Хомишина, І.Лятошинського.

З ініціативи НКВС була підготовлена “самоліквідація” греко-католицької церкви. Керував цією акцією працівник органів безпеки Г.Карпов. Він розробив конкретний план знищення УГКЦ, який надіслали Сталіну, Молотову і Берії. У ньому передбачалося створити Львівсько-Тернопільську православну єпархію, передати православній єпархії уніатський кафедральний собор у Львові, зміцнити Почаївську православну лавру, організувати ініціативну групу та оголосити розрив з Ватиканом і перейти на православ'я .

Для інсценізації “добровільного” об'єднання УГКЦ з РПЦ було створено ініціативну групу у складі настоятеля Преображенської церкви у Львові Г.Костельника, пароха з Нижанкович та генерального вікарія Перемишльської єпархії Дрогобицької області М.Мельника, пароха міста Копичинці і декана Гусятинського деканату Станіславської єпархії А.Пельвецького.

На початку 1946 року ініціативна група, посилаючись на бажання віруючих і духовенства, порушила клопотання перед урядом УРСР про дозвіл на скликання собору Греко-католицької церкви. Керівник групи о.Г.Костельник надіслав листа голові Львівського облвиконкому М.Козиреву, в якому просив дозволу на проведення цього собору 7-10 березня 1946 року. На соборі планувалося вирішити питання про ліквідацію Берестейської унії 1596 року і возз'єднання з Руською православною церквою [12, с.332].

У березні 1946 року в Львові відбувся собор, на якому було 216 делегатів від духовенства, 19 мирян і делегація Московської патріархії. Під натиском НКВС собор “скасував” Берестейську унію. Делегати ухвалили також звернення до духовенства й віруючих Греко-католицької церкви, в якому закликали їх до возз'єднання з Православною церквою [12, с.332].

У 1945–1946 рр. була також ліквідована Греко-католицька церква на Закарпатті та Закарпатті. Із 315 греко-католицьких священників Мукачівської єпархії були заслані в Сибір, вбиті і замордовані – 126. За статистикою Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР, на 1 січня 1946 року в Радянському Союзі налічувалось 2290 греко-католицьких молитовних будівель. Протягом 1946 року було закрито 1685 уніатських церков, 1947 року – 222. Усі вони відійшли до православної церкви, в 230 храмах, що не возз'єдналися, церковну службу припинено [7, с.52].

Відтак УГКЦ офіційно перестала існувати. Страх за свої сім'ї змусив багатьох священників перейти у православ'я. Тих, хто відмовлявся, усували з парафій і, як правило, репресували. Органи НКВС арештували і заслали на каторгу голову УГКЦ Й. Сліпого, 10 єпископів, 1400 священників, 800 монахів, 200 – розстріляли [12, с.332]. Така ж доля спіткала і відроджену на Волині під час війни Українську автокефальну православну церкву. У перші місяці після звільнення України від німецької окупації її священнослужителів репресували.

Отже, ці акції мали на меті не тільки повністю знищити греко-католицьку та автокефальну православну церкви як релігійні і національні інституції, які охороняли український народ від денаціоналізації, але й психологічно зламати частину духовенства, змусити його до співпраці з різноманітними державними структурами і в такий спосіб значною мірою розчистити шлях для колгоспного ладу.

Для утвердження радянського режиму, а відтак колгоспного ладу, посилено в селах створювали озброєні загони “яструбків” – винищувальні батальйони (ВБ). На початку 1946 р. у західних областях діяло понад 2 тис. винищувальних батальйонів, особовий склад яких налічував 41700 осіб. Щоправда, місцеве українське населення неохоче вступало у винищувальні батальйони. Відтак тоталітарний режим зробив ставку на поляків. У Тернопільській області на початку 1945 р. нараховувалося 4232 “бійців” ВБ. З них росіян – 248, українців – 1530, поляків – 2910 (54,4 відсотка), інших – 144 [22, с.84-85]. У деяких районах Тернопільщини частка поляків у ВБ сягала 80 відсотків. Орієнтація радянської служби НКВС на масове залучення поляків до “винищувальних батальйонів” негативно вплинула на й до того напружені українсько-польські відносини на рівні сільських громад і районів [22, с.85].

Щоб залучити більше людей до винищувальних загонів, влада надавала їм всілякі пільги. Постановою ЦК КП(б)У Від 18 квітня 1945 року бійці винищувальних загонів звільнялися від виконання всіх трудових повинностей (лісозаготівлі, чергування у сільських радах, підвезення молока та інші, а також від набору для промислового будівництва. Місцеві органи влади зобов'язувалися виділяти для них різні промислові товари за низькими цінами. Дещо пізніше бійцям винищувальних загонів, які підлягали призову до війська,

зараховувалася їхня діяльність у батальйонах, як служба в армії. Батьки „яструбків” звільнялися від податків. У випадку загибелі „яструбка” сім’ї виплачувалася спеціальна пенсія.

За станом на 1 грудня 1948 р. у західних областях було створено 6343 групи охорони громадського порядку чисельністю понад 85 тис. осіб, котрі мали на руках більше 50 тис. стволів вогнепальної зброї. Однак радянська влада не довіряла „яструбкам”, часто забороняла їм носити зброю, бо більшість бійців не брали активної участі в радянізації села, не вступали у бої з формуваннями УПА. Були випадки переходу винищувальних загонів в ряди УПА.

Восени 1944 р. у Жовтневому районі Станіславської області вояками УПА стали 32 „яструбки”. У Хирівському районі Дрогобицької області „яструбки” вбили дільничного уповноваженого міліціонера Дерюгіна й акушерку Жамкову і повним складом перейшли до повстанців. У с. Жулино Стрийського району цієї ж області „яструбки” І. Турмас, І. Круцак, М. Гірієв передали свою зброю повстанцям. У селах Русилів та Балучин Краснянського району Львівської області, Спас Коломийського району Станіславської області та в багатьох інших „яструбки” підтримували зв’язки з повстанцями і надавали їм розвідувальну інформацію [13, с.110-111].

Секретар Глинянського райкому партії Львівської області 24 листопада 1945 р. повідомляв, що „яструбки” його району категорично заявляють: „Робіть, що хочете, а я більше у ВБ не піду” [23, арк.3].

Утвердженню радянської влади на селі мали також сприяти інсценізовані вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади 1946-1947 роках. Як наслідок, в західних областях ще більш загострилась соціально-політична обстановка.

Боївки ОУН, УПА нищили списки виборців, лінії зв’язку, дезорганізували роботу виборчих комісій. На селі почастішали виступи політичного характеру. У партійному документі повідомлялося, що в с. Колобань Горохівського району Волинської області „на приміщенні сільської ради вночі зірвано вивіску і кольоровим олівцем на стіні написано – смерть Сталіну”. У Львівській області лише офіційно було зафіксовано 17 випадків, коли священики та селяни проводили різні акції, спрямовані на зрив виборів. У райцентрі Жовква навіть вивісили плакат: „Смерть Сталіну! Слава УПА! Слава Степану Бандері!” [4, с.242].

За тиждень до виборів у населені пункти західних областей додатково вводилися війська МВС. Вибори були позбавлені будь-якого демократизму: відбувалися на безальтернативній основі, не були допущені до балотування кандидати в депутати – представники опозиційних сил, списки кандидатів у депутати були складені компартійними комітетами, морально і фізично впливали на виборців. Шляхом тиску та фальсифікації до органів влади були приведені слухняні прибічники комуністичного режиму.

У перші післявоєнні роки радянська влада спрямувала головний удар проти заможної частини селянства. За даними фінансових і заготівельних органів, у 1945 р. в семи західних областях (без Закарпаття) налічувалось 65 тис. куркульських господарств. Вони становили 4,8 відсотка загальної кількості селянських господарств і володіли 13,8 відсотками земельних угідь. Близько 3 тис. дворів налічувалось на Закарпатті. Це були сильні господарства, які мали у своєму розпорядженні землю, пасовища, худобу, тяглову силу, господарський реманент, вміло та ефективно господарювали, виробляли основну долю товарного хліба [15, с.121]. Органи влади почали конфіскацію землі в господарствах, що перевищували встановлені державою норми землекористування. У Закарпатській області в грудні 1945 р., встановлювалися такі верхні межі землекористування: для низинних округів – 6 га, для гірських – 8 га орної землі. В інших західних областях України істотне зменшення в дію закону про обмеження куркульського землеволодіння величина господарств зменшилась і складала в середньому 8,6 га орної землі на один двір [13, с.115-116].

У заможних селян було відібрано 250 тис. га землі, які підлягали розподілу серед бідняцьких господарств. Водночас більшовицький режим передав селянам землю, яка була конфіскована у заможних землевласників радянською владою 1939-1941 рр., а в роки війни повернена колишнім господарям. До початку літа 1945 р. 325 тис. селянським господарствам було передано 438,6 тис. гектарів землі із 489,1 тис., що підлягали розподілу. До кінця року цей процес було завершено. А безземельні і малоземельні селяни Закарпаття одержали в 1945 р. 59,2 тис. гектарів конфіскованих поміщицьких і церковних земель [13, с.116]. Щоправда, значна частина землі залишалась в руках держави для створення колективних господарств.

Отримавши від радянської влади землю, 40 тис. коней, більше 50 тис. корів, бідняки і частина середняків і далі залишилися у важкому становищі. Їм не вистачало сільськогосподарського інвентаря, тягової сили, насіння, досвіду самостійного господарювання. Важливо додати і таке: малоземельні і безземельні селяни одержали такі незначні наділи, що вони цілком самостійно, без „приробітку” на стороні, не могли існувати [13, с.116].

Пообіцявши селянам землю, нова влада безцеремонно обманула їх надії, знехтувала економічними інтересами виробників заради сумнівних ідеологічних догм. Здійснюючи розподіл землі, більшовицький режим, по-перше, створював ілюзію втілення споконвічних прагнень малоземельних селян. По-друге, бідняки і середняки отримували землю за рахунок заможних верств села на дуже короткий період. Тим самим радянська влада свідомо закладала конфлікт між селянством, який використовувався для розгортання суцільної колективізації.

Тоталітарний режим розвивав на селі традиційні форми виробничої селянської взаємодопомоги – супряги, громадські кузні, пункти очищення і протруювання зерна, насінневі фонди, земельні громади тощо. Навесні 1946 р. у західних областях України діяло 8 тис. земельних громад. Вони організували 250959 супряг, які надали допомогу 579680 безкінним господарствам в обробітку 693833 га землі, відремонтували

8932 жатки, 18861 молотарку, 371750 плугів, 425230 борін, 3973 сівалки, 47120 культиваторів, 158875 возів та багато іншого сільськогосподарського реманенту [15,с.110].

Земельні громади, крім видимих функцій взаємодопомоги, мали на меті розколоти село на два антагоністичні табори – бідних нацькувати на багатих і таким чином загострити соціально-політичну ситуацію в регіоні. Найпростіші форми кооперування несли на собі відбиток усієї авторитарно-бюрократичної системи. У багатьох селах земельні громади не були створені або існували лише на папері.

Водночас радянська влада формувала сільський актив – соціальну опору колективізації. Комуністичні ідеї не мали особливої підтримки в регіоні. Місцеве населення, як правило, не вступало до ВКП(б), партійні організації склалися головним чином з присланих кадрів зі сходу та демобілізованих воїнів. 1945 р. на Волині нараховувалося 1899 комуністів, з яких 1715 були “варягами”. У Рівненській області протягом 1945-1946 рр. в кандидати та члени ВКП(б) вступило лише 419 осіб, у т.ч. 13 робітників, 1 селянин. У 1944-1950 рр. Львівська обласна партійна організація поповнилася лише двома тисячами із місцевих. 1950 р. із 23 тис. її членів тутешніх було всього на всього 10 відсотків[15,с.140]. Подібна ситуація була в інших західних областях України. Дуже повільно формувалися комсомольські організації.

До партійно-радянського „активу” залучалися напівграмотні або цілком неграмотні люди, забиті нуждою. За відданість радянській владі їм дарували начальницькі посади нижчого рангу, поселяли в будинки депортованих, роздавали награбоване майно, вручали премії, нагороди тощо. Натомість „активісти” мали доносити, шукати схрони, вбивати, вивозити невинних в Сибір, збирати з селян позику, податки, організовувати колгоспи.

З 1947 р. більшовицька влада розгорнула боротьбу проти заможного селянства. У західних областях “куркулів” як таких на той час уже не було, йшлося фактично про селян-трударів, які мали трьох або чотирьох коней та корів, деякі селяни зрідка використовували найману працю. З літа 1947 р. фактично розпочалося масове відчуження селянина від власності та перетворення його в наймита. Термін “куркуль” політизувався, тому розкуркулюванню підлягали селяни будь-якої категорії як носії приватновласницької ідеології.

Саме з 1947 року поряд з позаекономічним примусом посилювався податковий прес, як головний засіб знищення селянина – самостійного господаря. З червня 1947 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову “Про порядок заготівлі сільськогосподарської продукції в куркульських господарствах Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Ровенської, Волинської і Чернівецької областей”. Постанова збільшувала на 50 відсотків норми поставок сільськогосподарської продукції, а термін її здачі скорочувався на 1-3 місяці [15,с.133].

Місцеві органи влади розгорнули перереєстрацію так званих куркульських господарств. Їх насправді самочинно визначали працівники НКВС, голови сільських рад, секретарі партійних осередків, сільські активісти. І тут певною мірою виявлялося свавілля партійно-радянського апарату та абсолютна незахищеність селянина. За офіційними даними, на 1 серпня 1947 р. в західних областях України нараховувалося 16374 так званих куркульських господарств, у т.ч. у Волинській області – 3941, Дрогобицькій – 1419, Львівській – 2126, Рівненській – 2235, Станіславській – 1645, Тернопільській – 2209, Чернівецькій – 877, Закарпатській – 1920 [15, с.132].

Згідно постанови Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1947 р. “Про оподаткування сільських господарств західних областей УРСР” на господарства з прибутком 10 тис. крб. у рік встановлювалися надбавки до податку у розмірі 50 відсотків, до 15 тис. – 75, більше 15 тис. – 100 відсотків [15,с.134].

У 1947 р. норма зернопоставок з одноосібника зросла на 25 відсотків: картоплі – на 100, молока – на 70, м'яса, шерсті – на 300. Крім того, визначалася поставка яєць – 300 шт. з господарства на рік та обов'язковий продаж державі шкіри від забитої худоби. З'являється також указ Верховної Ради Союзу РСР “Про державний податок на кон'юнктурні прибутки куркульсько-заможних господарств західних, Ізмаїльської і Чернівецької областей Української РСР”. Розмір податку встановлювався у сумі 1000 крб. з кожного гектара землі. За несплату податку все майно селянина, за винятком житлового будинку, одягу та предметів побутового користування, конфіскували [4,с.56].

Таким чином, в перші повоєнні роки у західних областях України за допомогою війська, репресивних структур відновлювалася радянська влада створювалися соціально-політичні передумови для насильницької колективізації. Депортації, масові арешти, знищення греко-католицької церкви, адміністративне обмеження одноосібного землеволодіння, економічні важелі і т.п. формували ту реальність, яка давала селянину тільки один шлях – всупереч своїй волі йти до колгоспу.

Джерела та література

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Кн. 2. Документи і матеріали / І.Білас. – К.: Либідь, 1994. – 688 с.
2. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років ХХ ст. – Луцьк: Вежа, 1999. – 182 с.
3. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 2000. – 304 с.
4. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. – Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 152 с.
5. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К.: Пульсари, 2002. – 518 с.
6. Кентій А. Нариси боротьби ОУН-УПА в 1946–1956 рр. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – 110 с.
7. Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991). – К.: Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 670 с.
8. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. Т. 2 / під. ред. В. Смолія. – К.: Наукова думка, 2006. – 635 с.

9. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – 220 с.
10. Патер І.Г. Боротьба комуністичного режиму з українським визвольним рухом (40-і – 50-і роки ХХ ст.) / І.Г.Патер // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки. Вип. 9. – С. 81-95.
11. Науменко К. Є. Кінець другої світової війни / К.Є.Науменко // Історія України. – Львів: Світ, 1996. – С. 318-321.
12. Патер І.Г. Відбудова і початок десталінізації // Історія України. – Львів: Світ, 1996. – С. 326-338.
13. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40-поч. 50-х рр. ХХ ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 292 с.
14. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали / В.Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 742 с.
15. Масловский В.И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины 1939–1950 г. / В.И.Масловский. – Львов: Вища школа, 1984. – 187 с.
16. Сливка Ю.Ю. Витоки і наслідки національної трагедії // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Т. 1. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1996. – С. 5-25.
17. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Т. 1. 1939-1945 рр. / Відп. ред. Ю.Сливка. – Львів: Місіонер, 1996. – 750с.
18. Бойко О.Д. Історія України / О.Д.Бойко. – К.: Академія, 1999. – 665 с.
19. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Т. 2. 1946-1947 рр. / Відп. ред. Ю.Сливка. – Львів: Місіонер, 1998. – 750 с.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1470. – Арк. 245.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4356. – Арк. 23.
22. Макарчук С. А. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944-1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) / А.С.Макарчук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич: Вимір, 2002. – С. 65-91.
23. Державний архів Львівської області. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 202. – Арк. 3.
24. Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939-1953 рр. Документи і матеріали. Т.1. - К.: Наукова думка, 1995. – 750 с.

Сеньків М. В. Соціально-політичні передумови сплошної колективізації західноукраїнського села (1944–1947 рр.)

В статті освещено процес встановлення радянської влади на західноукраїнських землях з допомогою війська, репресивних структур і створення соціально-політичних передумов для сплошної колективізації. Показано, що депортації, масові арешти, знищення греко-католицької церкви, адміністративне обмеження індивідуального землекористування, економічні рычаги і т.п. формували те реальне, що давало селянину тільки один шлях – проти своєї волі йти в колгосп.

Ключові слова: західноукраїнське село, депортації, греко-католицька церква, переселенська акція, репресії, сільський актив.

Senkiv M. W. The preparation of the general collectivization of the West-Ukrainian village by the Soviet regime in (1944 -1947)

The process of restoring the Soviet government at Western Ukraine through repressive structures and creating socio-political conditions for complete collectivization is highlighted in the article. It has been shown that deportations, mass arrests, extermination of the catholic church, administrative limitation of individual landownership, economical levers, etc. formed that reality, which gave the peasant only one way out - join the collective farm against his will.

Keywords: the West-Ukrainian village, general collectivization, deportations, catholic church, village activists.

УДК 94:323.39(477)“1952/1953”

О. Ф. Штейнле

БЮРО ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ В 1952–1953 рр.: ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД

Висвітлюються зміни у персональному складі Бюро ЦК Компартії України протягом 1952-1953 рр. Робиться спроба пояснити логіку кадрових переміщень верхівки української номенклатури. Виокремлюються загальні тенденції змін серед членів та кандидатів у члени Бюро ЦК КПУ.

Ключові слова: Бюро ЦК КПУ, політбюро, партійна номенклатура, правляча верхівка, повоєнний сталінізм, боротьба за владу.

Історія української квазідержавності у складі Радянського Союзу невпинно перебуває в полі зору вітчизняної історичної науки та суспільної думки. З небуття минулого вдалося реконструювати цілі сторінки цієї важкої та неоднозначної історії, викреслені колись політичною кон'юнктурою. Важливою ланкою у створенні цілісної історії радянської України є її політична еліта. Люди, що входили до субцентру влади в Харкові та Києві, розпоряджалися матеріальними та людськими ресурсами другої за розмірами республіки СРСР. Дослідження останніх років добре демонструють, що роль української верхівки не зводилася до бездумного копіювання рішень Москви. Вона мала власну сферу повноважень, в рамках якої чинила